



Давня та нова історія України

УДК: 94:902.2(477.64/.72)''12/13''

М. В. Єльников

ТРАНСЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ НИЖНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я І ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я ЗА ЧАСІВ ЗОЛОТОЇ ОРДИ

Стаття присвячена аналізу трансківілізаційних зв'язків Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я за часів Золотої Орди. Знаходячись на важливих водних і суходільних магістралях, населення регіону відігравало значну роль у зовнішній, головному чином, посередницькій торгівлі Золотої Орди. Поряд з традиційним північним і західним напрямками зв'язків, з другої половини XIII ст. посилюються контакти з містами Криму. У другій чверті XIV ст. визначальним стає східним напрямом, що значно вплинуло на формування і своєрідність золотоординської культури Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я.

Ключові слова: Великий шовковий шлях, Золота Орда, Нижнє Подніпров'я, Північне Приазов'я.

Великий шовковий шлях, як система транснаціональної комунікації від Середземномор'я до Тихого океану, протягом багатьох століть поєднував матеріальну і духовну культури різних країн і народів Євразійського континенту [1, с. 60-61]. Його функціонування породжувало нові міста, ремесла, традиції, впливало і змінювало повсякденне життя людей різних культур, релігій, унікальним чином поєднувало держави, народи різних етносів у неформальний міжнародний союз.

З другої половини II ст. до н.е. виникло два напрямки маршрутів: з Заходу із країн Середземномор'я до Середньої Азії і зі Сходу, з Китаю у Середню Азію. На період другої половини XIII – кінця XIV ст. припадає поява третьої гілки Великого шовкового шляху з Середньої Азії через Таврику, що прямував далі до Угорщини і закінчувався на території Іспанії і Франції. Ще за часів «західного походу» 1237 – 1242 рр. цим маршрутом рухались війська хана Батия, про що свідчать поховання з власне монгольським культурно-історичним пластом на о. Березані, поблизу сіл Терпіння під Мелітополем і Карги Херсонської області [2, с. 138-153; 3, с. 22, 40].

Значну роль у становленні степового (північного) шляху відіграла політична інтеграція північно-східної частини чорноморського узбережжя до складу Золотої Орди і втрата хрестоносцями у 1291 р. останнього оплоту на Близькому Сході – королівства Акра. Важливе місце у функціонуванні цієї транснаціональної ділянки посідав «Кримський улус», куди, окрім Кримського півострова, входили землі від Нижнього Подніпров'я до Нижнього Дону [4, с. 59]. Саме тут утворюється дві чорноморських латино-ординських буферних зони – кримська (під контролем Солхата) і приазовська (під контролем Азака). Але якщо значення італійських (генуезьких і венеціанських) і золотоординських міст Криму у міжнародній торгівлі добре відоме [5, с. 166-173; 6, с. 39-41], то аналіз характеру етнокультурних зв'язків населення Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я у золотоординський період лишається слабо дослідженим.

Накопичений археологічний матеріал, картографічні дані і писемні джерела дозволяють більш диференційовано підійти до оцінки ролі означеного регіону у міжнародних зв'язках на правому крилі Золотої Орди. Розгалужена мережа водних та суходільних комунікацій, що проходили через Нижнє Подніпров'я і Північне Приазов'я, сприяла включенню населення означеного регіону в торговельні стосунки з іншими територіями. Монгольське панування змінило традиційні напрямки економічних контактів населення пониззя Дніпра, що спостерігається у матеріальній культурі. Якщо раніше, за часів Київської Русі, торгові зв'язки цієї області чітко простежувалися із Середнім Подніпров'ям [7, с. 174], то у золотоординський період вони посилюються з міськими центрами Кримського півострова. За В.Л. Єгоровим, виняткову роль у містобудуванні і становленні золотоординської культури у нижньодніпровському регіоні забезпечила саме близькість до Криму [8, с. 87]. Деякі дослідники припускають, що за Батієвого погрому руське купецтво – «гречники» постраждало найбільше, а відсутність протекціоністської політики привела до втрачання своїх домінуючих позицій. Зиски від міжнародної торгівлі одержували переважно іноземні купці і монгольська адміністрація [9, с. 216]. Так, ставки митних зборів на ввіз та вивіз товарів для

європейських купців не перевищував 3% (при середніх показниках у Європі від 15%), а мамлюкські купці були зовсім звільнені від мита [3, с. 15].

Адміністративно-політичним і економічним центром правого крила улусу Джучі з 60-х рр. XIII ст. стало місто Солхат (сучасне м. Старий Крим). Монетним карбуванням Солхата до першої чверті XIV ст. забезпечувалась торгівля Північно-Західного Причорномор'я, всієї Таврики і Приазов'я [6, с. 38-40]. Окремі знахідки монет кримського карбування ханів Токти та Узбека на пам'ятках Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я свідчать на включення означеного регіону у торгово-грошові відносини з Кримським півостровом. Значна доля перснів з використанням в декорі напівпальмети зі спіральним завитком належить до "солхатської" ювелірної школи [10, с. 59], частина керамічних виробів з поліхромним розписом виготовлялася в майстернях південно-східного Криму. Кримським етнокультурним впливом можна пояснити і появу серед жіночих прикрас чілець у вигляді вузької шовкової тасьми, прикрашеної орнаментованими бляшками.

На торгові зв'язки з країнами Заходу вказують знахідки церковного начиння західноєвропейського імпорту на пам'ятках Надпоріжжя і Нижнього Подніпров'я. Ці вироби належать до так званих «торгових хрестів», лімозької (французької) і угорської роботи другої половини XIII ст. [11, с. 74-76]. 1270-ми рр. дається й найбагатший половецький поховальний комплекс – Чингульський курган, що пов'язується з повернення у приазовські степи з території Угорщини хана Тігака разом зі своєю ордою [12, с. 39-40.]. Речі, знайдені разом з половецьким ханом, мають давньоруське, східне (іранське) і західноєвропейське походження, викликаючи інтерес до теперішнього часу як серед вітчизняних, так і закордонних вчених [13, с. 81-89; 14, с. 269-271; 15, с. 82; 16, с. 155-184].

Поряд з північним, південним і західним напрямками торгово-економічних зв'язків, що були характерні для середини XIII – початку XIV ст., з 1330-х рр. поширюється імпорт прикрас і напівфаянсової (кашиної) з поліхромним розписом і «штампованої» кераміки, яка вироблялася в поволзьких центрах Золотої Орди. Цілком природно, що поживлення торговельного руху за часів Золотої Орди (через Азак) у східному та західному напрямках та проходження через регіон Великого шовкового шляху не могло не вплинути на населення Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я. Поширюється золотоординська мода, що простежується за рядом ювелірних виробів, зокрема пластинчастих браслетів з левовими личинами [17, с. 252-258] і округлих сережок з головою дракона-змія [18, с. 413-419]. Збільшується кількість християнських поховань з речами східного походження. Останнє засвідчує складний процес культурної інтерференції – вторгнення норм однієї системи цінностей в культурне коло іншої.

Поряд з посиленням економічних контактів (через Азак-Тану) з центральними регіонами золотоординської держави, деякі імпортні вироби потрапляли з Китаю, Кореї, Закавказзя і Північного Ірану. Серед інвентарю поховань регіону трапляються знахідки намиста, ґудзиків і вставок до перснів із кашиної кераміки. Кашині вироби з'явилися в Єгипті ще у II тис. до н.е., але свого поширення дістали у Сирії та Ірані з XII ст. Г.О. Федоров-Давидов вказував, що вироби з кашину після захоплення монголами Ірану у 1220 р. породили наслідування у багатьох золотоординських містах [19, с. 97-98].

Дослідники неодноразово відзначали деякі загальні риси у золотоординському зодстві міст Нижнього Подніпров'я та Північного Приазов'я з архітектурою Закавказзя і Північного Ірану. До східної (азербайджанської) будівельної традиції відноситься лазня (хаммам) з городища Великі Кучугури на лівобережжі Дніпра [20, с. 54; 21, с. 194]. Форма глазурованих кашиних мозаїк і ганчових (алебастрових) орнаментованих обойм із мечеті городища Кінські Води у Північному Приазов'ї знаходить прямі аналогії серед архітектурного декору столичних центрів Золотої Орди, зокрема Водяньського городища [22, с. 78, табл. III. 4-6]. Мозаїчний декор має іранські і середньоазіатські корені. В той же час, рослинні мотиви архітектурних деталей будівель мають сельджуцьке (малоазійське) походження, були поширені на пам'ятках Криму першої половини XIV ст., близькі орнаментиці порталу мечеті Узбека золотоординського періоду [23, с. 166, рис. 73.4; 24, с. 287]. Подальші дослідження дадуть змогу віднести золотоординські міста регіону до одного з локальних варіантів степової золотоординської культури – східного чи західного, виділених Г.О. Федоровим-Давидовим [19, с. 97], або окремого варіанту синкретичної культури.

За спостереженнями більшості дослідників, в першій половині XIV ст. відбувається поживлення торговельних зв'язків і, як слідство, піднесення й розквіт золотоординської культури. Окрім стабілізації внутрішнього життя, цьому сприяло впровадження у 1313 р. ісламу як державної релігії, і широке будівництво міст. Відбувається розквіт міського життя (до 1395 р.) при помітному переважанні мусульманських общин. В означеному регіоні виникають мечеті, керамічна система водогону, в речовому матеріалі присутні предмети культового призначення – афтоба (глек для ритуального омовіння), кумкуми і дораки (курильниці), філактерії і релікварії (футляри для зберігання текстів молитов) тощо.

Поховання кочівницької знаті Буго-Дністровського межиріччя 20–40-х рр. XIV ст., із залишками шовкових тканин китайського виробництва, також «маркують» Великий шовковий шлях та піднесення торгівлі на даній ділянці в означений період [25, с. 92-93]. Цією торговельною магістраллю до

населення пониззя Дніпра і Північного Приазов'я потрапляли орнаментовані дзеркала з китайськими мотивами, напівкоштовні буси, кістяні гольники, персні, наперстки, роз'ємні пласкі браслети, орнаментовані кістяні накладки на сагайдаки, китайські золототкані парчеві і шовкові тканини. На існування караванному шляху, який йшов узбережжям Азовського моря з Хорезму до Кримського півострова, може вказувати Бердянський скарб [26, с. 42-43]. Речі зі скарбу мають кілікійське походження, частина з них наслідуює торевтику китайських і італійських майстрів. Скарб належав місцевому вірмену, – представнику значної кількості переселенців з Кілікійської Вірменії [3, с. 124-126].

Знахідки раритетних речей – китайського селадону, високохудожніх виробів зі срібла та золота, стеатитових курильниць з Ірану, що сконцентровані на городищі Великі Кучугури і не відомі на прилеглих до регіону територіях, вказують на те, що більша частина з них мала обмежений час ввозу і з'явилась тут разом з населенням Мамаєвої орди. Ці вироби виготовлялись в поволзьких міських майстернях Золотої Орди, доставлялися з Ірану, Середньої Азії, Китаю і Кореї. Привізні речі до населення Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я потрапляли здебільшого тому, що у пониззі Дніпра були зупинки торгових караванів на «шовковому шляху» зі Сходу на європейський Захід і на Кримський півострів, де генуезькими та венеціанськими кораблями розповсюджувались серед інших народів. Вірогідно, в таких пунктах були зупинки, де відбувалось перевантаження товарів. В межі компетенції управителів таких пунктів, що обиралися з числа місцевих жителів, був контроль за переправами та обслуговування і забезпечення мандрівників усім необхідним, збір мита з купців.

За свідченням францисканського монаха Плано Карпіні, нижче Канева знаходилось поселення, старостою якого був алан на ім'я Михей, що вимагав данину від мандрівників [27, с. 70]. Ймовірно, такі управителі знаходились також на поселеннях Нижнього Подніпров'я біля переправ через Дніпро. Інший папський легат Гільом Рубрук вказує, що перевізники руського селища на Дону отримували значне мито від купців та мали значні пільги від хана Бату – «вони не зобов'язані ні до чого, як тільки перевозити тих, хто їде туди і назад» [27, с. 111]. Можливо, такі пільги мало й населення, що обслуговувало переправи через Дніпро, на що може вказувати знахідка золотої пайзи хана Абдуллаха поблизу сучасного с. Грушівка Катеринославської губернії, на землях барона Штиглиця [28, с. 78-79].

На цих зупинках потрібні були теслярі, ремісники для виготовлення зброї, торговці. Знахідки в похованнях ножиців, кістяних гольників із залишками голок, наперстки свідчать про існування майстерень з розкром і пошиття одягу. Аналізуючи писемні джерела і археологічні дані О.Б. Бубенок відзначає проживання в містах центральної частини Золотої Орди значної кількості купців, частина яких була аланського походження. Виходячи з того, що до складу бродників, окрім слов'ян, входили нащадки алано-болгар, то участь степових аланів в трансконтинентальній торгівлі досить вірогідна [29, с. 115]. Вочевидь, переміщення аланського населення з Північного Кавказу було досить уваженою і цілеспрямованою політикою монголів.

Осіле населення нижньодніпровських селищ, особливо великих, підтримувало торгові стосунки з кочовиками, зацікавленими в отриманні продуктів землеробства і ремесла [7, с. 147]. Господарчий уклад монголів мало чим відрізнявся від половецького і залишався кочовим. Ремесла не були виділені в окрему галузь і залишалися натуральними. Степова аристократія отримувала просо й муку з власних «маєтків», що розташовувалися в південних районах. Рядові кочівники обмінювали барани та шкури на хлібні продукти у осілого населення [27, с. 99]. Торгівля стимулювала зростання продуктивності праці у виробництві продуктів землеробства. Вірогідно, частина хлібного зерна йшла на продаж, попит на яке на зовнішніх ринках в золотоординський період був значним [30, с. 218].

В пониззях Дніпра виділено декілька районів залізо обробки, які забезпечували навколишні селища, а можливо, і кочівників, виробами із заліза. Піднесенню залізообробки сприяло, вірогідно, переміщення в нижньодніпровський регіон аланського населення. Писемні джерела свідчать, що північнокавказькі алани були добрими ковалями, а монголи користувались захисними обладунками їхнього виробництва [27, с. 187]. Високої майстерності у виготовленні пластинчатого обладунку в XII–XIII ст. досягли також майстри Русі [31, с. 196]. За спостереженнями дослідників, з чотирьох типів кресал, якими користувалися кочівники, лише один тип – скобоподібні – походить з середовища кочівників. Решта запозичена у сусідів, скоріш за все, у давньоруського населення [32, с. 203-204]. Кресала за технологічними властивостями належали до високоякісних виробів, головним постачальником яких було спеціалізоване ковальське ремесло давньоруських міст або ремісних поселень [33, с. 427]. Отже, ці вироби могли виготовлятися у ремісничих центрах пониззя Дніпра, або надходити із Середнього Подніпров'я та перепродаватися кочівникам Північного Приазов'я. За Н.В. Малиновською, знахідки сагайдаків з орнаментованими кістяними обкладками в кочівницьких похованнях походять з районів, розвинених у торгівельному і ремісному відношеннях [34, с. 145]. Вірогідно, такі обкладки надходили з золотоординських міст Поволжя «шовковим шляхом» до важливих перевозів на великих ріках. В таких пунктах, які були свого роду базарами, вони перепродавалися місцевому населенню, яке розповсюджувало привізні вироби серед кочівників.

Отже, взаємодія двох господарчих систем – степової і осілої дала поштовх до створення різними етнічними групами єдиної синкретичної культури – ординської, що ввібрала в себе традиції різних

народів. Поряд з нехарактерною для середньовіччя віротерпимістю, політика золотоординської держави у етнокультурній сфері являє собою своєрідний цивілізаційний феномен. Серед напрямків транснаціональних зв'язків Нижнього Подніпров'я і Північного Приазов'я найбільш потужним був східний, що пояснюється політико-економічною ситуацією в окресленому регіоні, зокрема знаходженням тут у другій половині XIV ст. центру Мамаєвої орди. Наукова розробка північної ділянки Великого шовкового шляху має важливе значення як для історії Золотої Орди, так і для України, що не стояла осторонь міжнародних зв'язків, вбираючи в себе культурні надбання Європи і Азії.

Джерела та література

1. Мамлеева Л. А. Становление Великого шелкового пути в системе трансквиализованного взаимодействия народов Евразии / Л. А. Мамлеева // VITA ANTIQVA. – 1999. – № 2. – С. 53-61.
2. Никольская Е. Памятники монгольской культуры из села Карги / Е. Никольская // Східний Світ. – 1927. – № 1. – С. 138-153.
3. Крамаровский М. Г. Золото Чингисидов: культурное наследие Золотой Орды / М. Г. Крамаровский. – СПб.: Славия, 2001. – 364 с.
4. Трепавлов В. В. История Ногайской Орды / В. В. Трепавлов. – М.: Восточная литература РАН, 2002. – 752 с.
5. Старокодомская М. К. Солхат и Кафа в XIII–XIV вв. / М. К. Старокодомская // Феодальная Таврика. Материалы по истории и археологии Крыма. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 162-173.
6. Крамаровский М. Г. Северное Причерноморье, Лигурия и Латинская Романия в XIII–XV вв. К вопросу о латинском компоненте в культуре Золотой Орды / М. Г. Крамаровский // Степи Восточной Европы во взаимосвязи Востока и Запада в средневековье. Тез. докл. междунар. науч. семинара. – Донецк, 1992. – С. 38-42.
7. Козловський А. О. Історико-культурний розвиток Південного Подніпров'я в IX–XIV ст. / А. О. Козловський; АН України, Ін-т археології; відп. ред. О. П. Моця. – К.: Наукова думка, 1992. – 184 с.
8. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. / В. Л. Егоров; отв. ред. В. И. Буганов. – М.: Наука, 1985. – 246 с.
9. Томілович Л. В. Наддніпрянська ланка торгового шляху схід-захід в XIII – середині XVI ст. / Л. В. Томілович // VITA ANTIQVA. – 1999. – № 2. – С. 215-222.
10. Ельников М. В. Экономические и культурные связи населения Нижнего Поднепровья и Крыма в золотоординский период / М. В. Ельников // Сугдейский сборник. – Киев – Судак: НЗ «София Киевская», 2005. – Вып. II. – С. 57-65.
11. Ельников М. В. Бронзова фігурка від процесійного хреста лімозької роботи XIII ст. із Нижнього Подніпров'я / М. В. Ельников // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 74-77.
12. Отрощенко В. В. Взаимоотношения Руси с половцами в период формирования Золотой Орды (40-е – 60-е гг. XIII века) / В. В. Отрощенко, Ю. Я. Рассамкин // Международные связи в средневековой Европе. Тез. науч. докл. и сообщ. обл. научно-практического семинара. – Запорожье: Коммунар, 1988. – С. 39-40.
13. Отрощенко В. В. Золотоординський період в історії половців / В. В. Отрощенко, Т. А. Вовк // Етноси України: Альманах. – К., 2000. – С. 81-89.
14. Otrošenko Vitalij V. Der Polovzer-Khan aus dem Čingul'-Kurgan / Vitalij V. Otrošenko, Ju. Ja. Rassamakin // Gold der Steppe Archäologie der Ukraine. – Schleswig: Archäologisches Landesmuseum, 1991. – S. 269-271.
15. Коваль В. Ю. Керамика Востока на Руси. IX–XVII века / В. Ю. Коваль; отв. ред. Л. А. Беляев; Ин-т археологии РАН. – М.: Наука, 2010. – 269 с.
16. Woodfin Warren T. Costume from the Chungul Kurgan / Warren T. Woodfin, Yu. Rassamakin, R. Holod // ARS ORIENTALIS. – Washington, 2010. – Volume 38. – S. 155-187.
17. Ельников М. В. Браслети «булгарського типу» з поховань могильника Мамай-Сурка / М. В. Ельников // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. – 2002. – Т. X. – С. 252-258.
18. Ельников М. В. Образ дракона-змия на серьгах золотоординского периода: культурно-хронологический аспект / М. В. Ельников // Stratum plus. – 2005-2009. – № 6. – Санкт-Петербург – Кишинев – Одесса – Бухарест, 2009. – С. 410-420.
19. Федоров-Давыдов Г. А. Некоторые итоги изучения городов Золотой Орды на Нижней Волге / Г. А. Федоров-Давыдов // Татарская археология. – Казань, 1997. – № 1. – С. 88-100.
20. Зиливинская Э. Д. Золотоординская баня на Кучугурском городище / Э. Д. Зиливинская // Международные связи в средневековой Европе. Тез. докл. и сообщ. науч. семинара. – Запорожье: Коммунар, 1988. – С. 53-54.
21. Зиливинская Э. Д. Банные постройки в городах Золотой Орды / Э. Д. Зиливинская // 60 лет кафедре археологии МГУ им. Ломоносова. Тез. докл. юбилейн. конфер. – М.: Из-во МГУ, 1999. – С. 192-194.
22. Егоров В. Л. Археологические исследования Водянского городища в 1967–1971 гг. / В. Л. Егоров, М. Д. Полубояринова // Города Поволжья в средние века. – М.: Наука, 1974. – С. 39-79.
23. Айбабина Е. А. Декоративная каменная резьба Каффы XIV–XVIII вв. / Е. А. Айбабина. – Симферополь: «СОНАТ», 2001. – 280 с.
24. Саєнко В. М. Знахідка капітелі колони часів Золотої Орди в Нижньому Подніпров'ї / В. М. Саєнко, С. Г. Дзюба // «Причорноморье, Крым, Русь в истории и культуре». Материалы III Судакской междунар. науч. конф. – Киев – Судак: Академперіодика, 2006. – Т. II. – С. 284–289.
25. Добролюбский А. О. Западный причерноморский участок Великого шелкового пути в первой половине XIV века / А. О. Добролюбский // Степи Восточной Европы во взаимосвязи Востока и Запада в средневековье. Тез. докл. междунар. науч. семинара. – Донецк, 1992. – С. 92-93.
26. Приобретения отдельных предметов древностей и коллекций // Отчет императорской археологической комиссии за 1894 год. – СПб., 1896. – С. 34-46.

27. Плано Карпини Дж. дель. История монгалов / Дж. дель Плано Карпини. – 3-е изд. – Путешествие в Восточные страны / Г. де Рубрук. – 3-е изд. – Книга Марко Поло. – 4-е изд. / Вступ. ст., коммент. М.Б. Горнунга. – М. : Мысль, 1997. – 460 с.
28. Банзаров Д. Пайзе, или металлические дощечки с повелениями монгольских ханов / Д. Банзаров // Записки Санкт-петербургского археологическо-нумизматического общества. – СПб., 1850. – Т. 2. – Вып. 1 – С. 72-97.
29. Бубенок О. Б. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.) / О. Б. Бубенок. – К.: Истина, 2004. – 324 с.
30. Узлов Ю. А. К вопросу об итальянской колонизации Северо-Западного Кавказа в XIII–XV вв. / Ю. А. Узлов // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Мат. II Судакской междунар. науч. конф. – Киев - Судак : Академперіодика, 2004. – Ч. II. – С. 213-219.
31. Колчин Б. А. Оружейное дело древней Руси (техника производства) / Б. А. Колчин // Проблемы советской археологии. – М. : Наука, 1978. – С. 188-196.
32. Евглевский А. В. Кресала в позднековечнических погребениях Восточной Европы / А. В. Евглевский, Т. М. Потемкина // Труды по археологии. Степи Европы в эпоху средневековья: Сб. ст. – Донецк, 2000. – Т. 1. – С. 181-208.
33. Гопак В. Д. Железообрабатывающее ремесло / В. Д. Гопак // Археология Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 3. – С. 417-428.
34. Малиновская Н. В. Колчаны XIII–XIV вв. с костяными орнаментированными обкладками на территории евразийских степей / Н. В. Малиновская // Города Поволжья в средние века. – М. : Наука, 1974. – С. 132-175.

Ельников М.В. Трансцивилизационные связи Нижнего Поднепровья и Северного Приазовья периода Золотой Орды

Статья посвящена анализу трансцивилизационных связей Нижнего Поднепровья и Северного Приазовья периода Золотой Орды. Находясь на важнейших водных и сухопутных магистралях, население региона играло значительную роль во внешней, главным образом, посреднической торговле Золотой Орды. Наряду с традиционным северным и западным направлениями связей, со второй половины XIII в. усиливаются контакты с городами Крыма. Во второй четверти XIV в. определяющим становится восточное направление, оказывающее значительное влияние на формирование и своеобразие золотоордынской культуры Нижнего Поднепровья и Северного Приазовья.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, Золотая Орда, Нижнее Поднепровье, Северное Приазовье.

Elnikov M.V. Transcivilization connection of the Lower Dnieper and the Northern Priazov in the period of the Golden Horde

This article analyzes the transcivilization relationships of the Lower Dnieper and the Northern Priazov in the period of the Golden Horde. Situated in the intersection of the most important arterial highways, the people of the region played significant role in external, mostly mediatory, trade of the Golden Horde. Along with traditional northern and western directions of trade, since the second half of the thirteen century is intensified contacts with towns in Crimea. In the second quarter of the fourteen century the Eastern direction gets greater priority that will make a significant impact on the shaping and peculiarity of culture of Golden Horde in the Lower Dnieper and the Northern Priazov regions.

Keywords: The Great Silk Road, Golden Horde, Lower Dnieper, North Priazov.

УДК: 94:394(477.64)"17"

В. І. Мільчев

**СПЕЦИФІКА УПРАВЛІННЯ ЗАПОРІЗЬКИМ/ЗАДУНАЙСЬКИМ
КОЗАЦТВОМ З БОКУ ВЛАДНИХ СТРУКТУР КРИМСЬКОГО
ХАНСТВА ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII СТ.**

Статтю присвячено з'ясуванню специфіки управління запорізького (також раннього задунайського) козацтва владними структурами та можновладцями Кримського ханства та Османської імперії упродовж XVIII ст. Розглянуто особливості вибудови владних вертикалей і горизонталей, впливу історичних умов на рівень централізації державного управління запорізькою козацькою громадою.

Ключові слова: козацтво, Військо Запорізьке Низове, Кримське ханство, Османська імперія, система управління.

З-поміж усіх періодів історичного буття запорізького козацтва у XVIII ст. його історія часів перебування січовиків під зверхністю кримських ханів та турецьких султанів у 1709/11-1734 рр. та після 1775 р. належать до найменш досліджених науковцями сюжетів.

Оскільки здійснення будь-якого аналітико-синтетичного історичного дослідження передбачає реконструкцію соціокультурної ситуації в досліджуваній період часу, принципово важливим для реконструкції історії січової спільноти зазначених часів є аналіз ситуацій, в яких відбувалися соціальні комунікації представників січової громади й носіїв запорізької традиції з контрагентами, що репрезентували інтереси кримської та турецької держав у XVIII ст.